

Ekonomik Rehabilitasyon Süreci ve Yatırım Çevresi: Bosna Hersek Örneği

Ümit Hacıoğlu*

Hasan Dinçer**

İ. Erkan Çelik***

Öz

Bosna Hersek'te Dayton Antlaşması'nın(1995) hemen ardından, ülkenin ekonomik altyapısı ve varlıklarının % 90'ı tahrip edilirken Dünya Bankası tahminlerine göre, bunun yaklaşık maliyeti 20 Milyar \$ civarındadır. Savaş sonu işsizlik oranı % 90'a ulaşmıştır. Dünya Bankası ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının (STK) bölgede aktif rol almalarıyla beraber, yeniden yapılanma sürecinde hızlı büyümeyle bu oran %30 civarına gerilemiştir. Çatışma doğası itibari ile yatırım iklimi ve ülkelerin refah düzeyini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca gelecekte çatışmanın tekrarlama riski ile gelir düzeyindeki zayıflık arasında bir bağ bulunmaktadır. Çatışma bölgesi olan Balkanlarda, özellikle Bosna ve Kosova'da uluslararası askeri önlemler her ne kadar kısa süreli barış ve istikrarı sağlamış olsa da, uzun süreli güvenlik ve barış ortamı ancak etkin bir ekonomik yeniden yapılanma sürecine bağlı kalmaktadır. Bu çalışmada, Bosna Hersek'in Ekonomik iyileşme süreci ele alınırken, özel kesim için karşılaşılan zorluklar irdelenmiştir. Ayrıca, Dünya Bankası, uluslararası kuruluşlar ve STK'ların bu süreçteki etkinlikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Çatışma, Ekonomik Yapılanma, Bosna Hersek, Dünya Bankası, Yatırım Çevresi

---

* Doç.Dr., Medipol Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi – İstanbul / Türkiye.
uhacioglu@medipol.edu.tr

** Doç.Dr., Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi – İstanbul / Türkiye
hdincer@medipol.edu.tr

*** Dr., Beykent Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu – İstanbul / Türkiye
ierkancelik@beykent.edu.tr

Giriş

Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olan Balkanlar, tarih boyunca ortak bir milli kimlik ve kültüre sahip olamamış bir bölgedir. Bunun en büyük nedeni olarak birçok imparatorluğun kültürel ve siyasi kesişme alanında bulunması gösterilebilir. Balkan Yarımadası Türklerin Anadolu'yu fethinden asırlar önce Türk kavimlerinin gelip yerleşik hayata geçtiği bir yurt olma özelliğini taşımaktadır. Bölgeye yerleşen Türk kavimleri zamanla savaşı kimliklerini yitirerek asimile olmuşlardır. Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlarda etnik ve dini farklılıklara sahip olmasına rağmen yüzyıllarca barış içinde yaşamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin son (Eylül 1683) Viyana bozgunuyla başlayan Rumeli topraklarından geri çekilme hareketi batılı devletlere, Osmanlı tebaasının önce Rumeli'den sonra da Trakya'dan ve Anadolu'dan geldikleri Orta Asya bozkır steplerine geri çekilmeleri, Anadolu ve Rumeli'nin tamamen Hristiyanlaştırılması manasına gelen *Şark Politikası*'nı uygulama zemini sağlamıştır. Özellikle Avusturya sınırı ve Tuna boylarında yaşayan Türkmen boylarının Rumeli'deki iç bölgelere çekilmesiyle birlikte Balkanların çeşitli yerlerinden gelen Türkler yanında Arnavutlar, Slavlar, bir kısım Macarlar, Romenler ve Rumlardan oluşan diğer Müslüman tebaa, Bosna, Hersek, Sancak, Üsküp, Bihaç, Belgrad, Selanik, Edirne gibi önemli vilayet ve sancaklarda toplanarak savunma hattı sağlamışlardır. 18. yüzyılda süper güçlerin mücadeleleri altında gelişen milliyetçilik akımlarıyla Avrupa'nın barut fıçısı olarak tanımlanan bu bölgede, 1912-1913 Balkan Savaşlarıyla başlayan, Birinci Dünya ve İkinci Dünya savaşlarıyla devam eden çatışmalar, tüm oyuncular için felaketleri yanında getirmiştir. Ancak Yugoslavya'nın dağılma sürecinde önce Bosna Hersek'te sonra Kosova'da yaşanan soykırımın etkileri hala hafızalardaki yerini korumaktadır.

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Bosna Hersek ve Kosova'da yaşanan dram Türk dünyası için ders niteliğindedir. Türk dünyasının hinterlandı içinde yer alan Balkanlarda sağlanacak istikrar ve ekonomik kalkınma düzeyi Türkiye'nin güvenliği için de önemlidir. Son on yılda her ne kadar yapay bir istikrar ortamı bulunsa da, kararsız ve karmaşık etnik yapı bölgedeki ülkeler için önemli bir güvenlik sorunu oluşturmaktadır. Gelişmişlik düzeyine ulaşamamış bölge ülkeleri için ihtiyaç duyulan ekonomik istikrar ve uygun yatırım iklimi bu karmaşadan olumsuz etkilenmektedir.

Çatışmaların ekonomik nedenleri incelendiğinde çift yönlü bir etki görülmektedir. Çatışma ortamı fiziki ve beşeri sermayeyi olumsuz

etkilemektedir. Ekonomik gelişmişlik düzeyi de çatışma riskinin azalmasında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bosna Hersek'te yaşanan dramın ardında her ne kadar çatışmanın etnik, siyasi, kültürel, dini ve tarihi boyutu üzerinde ağırlıklı olarak durulsa da, çatışmanın ekonomi üzerindeki etkileri yeterince irdelenmemiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Bosna Hersek'te çatışma sonrası ekonomik rehabilitasyon sürecinin etüt edilmesidir. Çalışmada son yirmi yılda Balkanlarda ekonomik görünüm ve Bosna Hersek odaklı rehabilitasyon süreci ele alınmıştır. Çatışmanın ekonomik nedenleri üzerinde yazındaki tartışmalara yer verilirken Bosna savaşının ekonomi üzerindeki tahribatı değerlendirilmiştir. Dayton sonrası ekonomi politik görünüm, imar, iyileşme ve kalkınma hamlesi incelenmiştir. Çalışmada son olarak ekonomik kalkınma süreci ve yatırım çevresi arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

Balkanlarda Ekonomik Görünüm ve Rehabilitasyon Süreci

Balkanlarda ekonomik ve siyasi istikrar bölgedeki ülkelerin güvenliği ile yakından ilişkilidir. Ancak Balkanlar günümüzde ekonomik kalkınma sorunu yaşayan bölgelerin başında gelmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için önemli olan ekonomik kalkınma olgusu birçok yönü ile tartışılırken, Balkanlarda yaşanan etnik, dini ve siyasi çatışmaların özellikle Kosova ve Bosna ekonomileri üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etki Dünya Bankası'nın *Yeniden Yapılanma ve İyileşme* programları ile AB, OECD ve IMF'nin sağladığı mali destekler ile aşılmaya çalışılmaktadır. Bu etkilerin başında yoksulluk ve işsizlik gelmektedir. Yoksulluk ve işsizliğin yarattığı sosyal bunalım farklı etnik guruplar arasında çatışma riskini artıran önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Dünya Bankası verilerine göre, son 20 yıl içinde, dünyanın en fakir 20 ülkesinin %80'i karışıklık, çatışma veya iç savaş yaşamıştır. Çatışma sonrası ilk 5 yılda bu ülkelerde kaydedilen ekonomik büyümenin %44 oranında artış göstermesi, barışın ekonomi üzerindeki katkısına işaret etmektedir (World Bank 1998c: 2). Çatışmanın sonrası sağlanan istikrar ortamıyla ekonomik büyüme arasındaki bu etkileşim, aynı zamanda, yoksulluk ve çatışma riski arasındaki bağlantıyı da ön plana çıkarmaktadır. Yazındaki çalışmalar işsizlik, gelir dağılımında adaletsizlik, yoksulluk, otorite boşluğu, dış piyasalarla uyum sorunu ve mali disiplin eksiliğinin yarattığı olumsuz etkiler ile çatışma riskinin artması arasında önemli bir bağ olduğuna işaret etmektedir (Evans 2011: 2-23, Starr 2004: 1-7, Goertz ve Regan 1997:321-34, Collier 1999a: 1-8, 1999b: 1-12, Collier

ve Hoeffler 2002: 3-9, 2004: 2-7, Collier vd. 2006: 3-17, 2007: 2-8, 2012a: 1-8, 2012b:76-82, 2013: 12-28).

Çatışma doğası itibariyle yatırım iklimi, piyasa istikrarı, fiziki altyapı ve beşeri kaynaklar üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin refah düzeyini olumsuz etkilemektedir. Genel çerçeve içinde çatışma, ekonomi üzerinde iki temel etkiye sahiptir. Çatışmanın ekonomi üzerindeki ilk etkisi, çatışmaya taraf olan hükümetin bütçe disiplininin uzaklaşmasına neden olmaktadır. Özellikle geçiş aşamasında olan ekonomiler için uygun maliyetli borçlanma imkânları çatışma döneminde ortadan kalkmakta ve kamu yatırımları durma noktasına gelmektedir. Diğer etkiyse belirsiz tutarsız mali politikalar nedeniyle makroekonomik performansın kötüleşmesi ve özel kesim için dışlama etkisinin ortaya çıkmasıdır (Orhan vd. 2009, Hacıoğlu 2009: 3-13, 2010: 4-9). Çatışmanın ekonomi üzerinde belki de en önemli etkilerinden biri de nitelikli işgücü kaybının üretkenlik üzerindeki olumsuz etkisi olarak gösterilebilir. Lucas ve Mankiw'in farklı dönemlerde geliştirmiş oldukları iktisadi büyüme modellerinde beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyüme açısından ne kadar önemli olduğunu ve gelişmiş ülkelerle arayı kapatmada önemli bir fonksiyona sahip olduğu değerlendirilmektedir (Lucas 1988:3-42, Mankiw 1995:275-326). Yugoslavya'nın dağılma sürecinde özellikle Bosna-Hersek merkezli yaşanan soykırımın beşeri sermaye stokunu ve kalitesini olumsuz etkilediği görülmektedir. Yüzbinlerce insanın savaş sürecinden olumsuz etkilendiği belgelenmiştir. Nitelikli işgücünün ya göç ettiği ya da savaşa katılarak ekonomik hayattan uzaklaştığı bilinmektedir. Savaş yıllarında nitelikli beşeri sermaye kaybının ekonomi üzerindeki tahribatı ölçülememektedir. IMF ve Dünya Bankası büyüme rakamları 1992-1995 yılları arasında ülke için elde edilememektedir. Fiziki sermayenin de ortadan kalktığı savaş döneminde işsizlik sorunuyla karşılaşan nitelikli işgücü gelişmiş ülkelere doğru hareketlilik göstermiştir (UNHCRa: 1-4, UNHCRb: 1-3)

Yugoslavya'nın dağılmasının ardından, Kosova ve Bosna'da yaşanan çatışmalar; bölgede güvenlik sorununun derinleşmesine, barınma probleminin ortaya çıkmasına, şiddet ve yoksulluğun turmanmasına, gıda temininin zorlaşmasına, sağlık hizmetlerinin aksamasına ve ekonomik faaliyetlerin durmasına neden olurken, yaşam kalitesinin azalması ile birlikte, büyük nüfus göçleri ortaya çıkmıştır (Hacıoğlu 2008: 2).

Balkanlar'da özellikle Bosna ve Kosova'da gelecekte yaşanması muhtemel çatışma riski ve politik belirsizlikler, geçiş sürecini tamamlamamış ekonomilerinin gelişim ve dış piyasalarla uyumu etkilerken, ülkelerin

ihtiyaç duyduğu yatırım iklimini olumsuz etkilemektedir. Dünya Bankası, IMF ve UNCTAD verilerine göre Bosna'da savaşın yoğun olarak yaşandığı 91-95 yılları arasında ekonomik altyapının çökmesinden dolayı güvenilir ve geçerli veriler elde edilememiştir. Savaşın ardından 1996 ve 1997 yıllarında savaşın toplum ve ekonomi üzerindeki etkileri hissedilirken, özellikle 1998'de belirgin bir şekilde başlayan yeniden yapılanma çalışmaları, 2000-2010 arasında meyvelerini vermeye başlamıştır. 2008 yılının son çeyreğinde yaşanan Küresel Ekonomik Kriz, ekonomik iyileşme sürecini olumsuz etkilemiş ve ülkeye giren Doğrudan Yabancı Yatırımlar belirgin bir şekilde azalmaya başlamıştır.

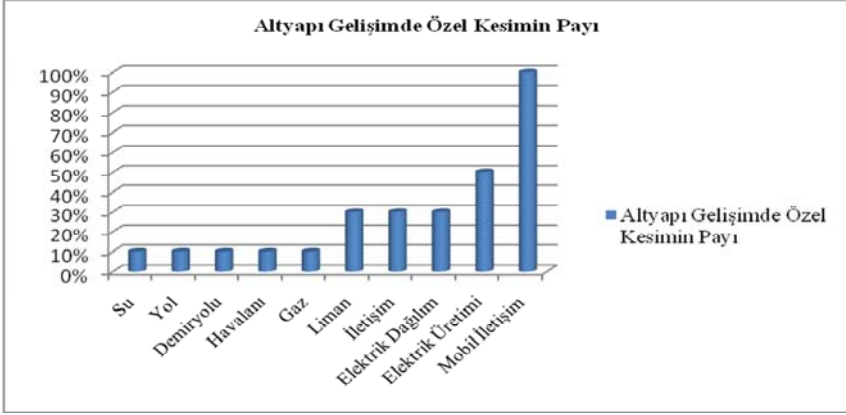
Tablo 1: *Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1992-2010, Milyon \$)*

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Bosna Hersek	0	0	0	0	0	0	66,7
Hırvatistan	13	118,1	109,6	102,1	478,5	542,5	953,2
Sırbistan	125,6	96,1	62,5	44,9	0,001	740	113
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Bosna Hersek	176,7	146	118,8	265,1	381	703,9	613,2
Hırvatistan	1452	1050,8	1313,1	1070,9	1989	1179	1825,4
Sırbistan	112	51,7	177,4	562,5	1516,4	1023,8	2077,6
	2006	2007	2008	2009	2010		
Bosna Hersek	766,3	2080,1	932	245,6	63,4		
Hırvatistan	3472,8	5035,3	6179,1	2911,2	582,6		
Sırbistan	4877,7	4373,3	2955,2	1958,8	1328,5		

Kaynak: UNCTADstat

Bölgede ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan yeniden yapılanma çalışmalarına Dünya Bankası, AB ve UN doğrudan müdahil olurken, özellikle sosyal sorumluluk çerçevesinde birçok uluslararası müteşebbis ve STK faaliyet göstermektedir. Özel kesimin altyapı çalışmalarındaki katkısı önemli bir role sahipken, grafik 1'de görüldüğü üzere, özellikle mobil iletişim ve enerji sektöründe bu rol belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Schwartz vd. 2004).

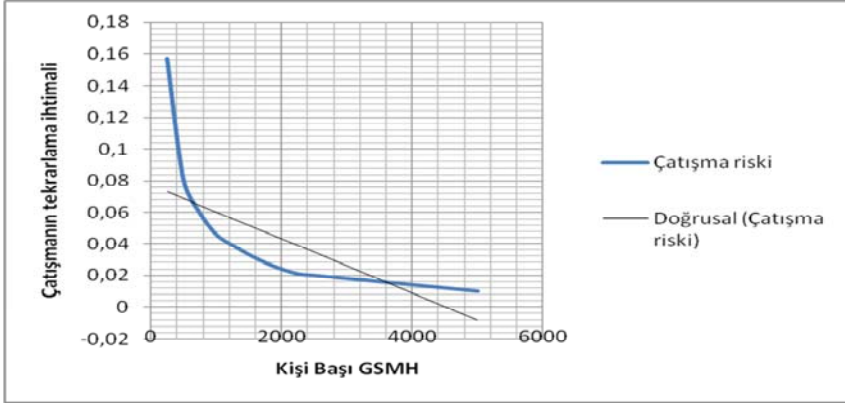
Grafik 1: Çatışma sonrası Altyapı gelişiminde Özel Kesimin payı.

Kaynak: (Schwartz vd. 2004 :15). Çatışmaya duyarlı 31 ülkeden elde edilen veriler kullanılmıştır.

Çatışmaya konu olan ülkelerde yeniden yapılanma ve iyileşme süreci sonrasında sağlanan ekonomik büyümeye paralel çatışmanın tekrarlama riskinde de belirgin bir azalmanın yaşandığı görülmektedir. Altyapının iyileşmesi ekonomik kalkınma açısından hayati önem taşırken, gelişmiş ülkelerin altyapı çalışmalarına olan katkılarının daha belirgin bir artış sağlamasa barışa ve istikrara katkı sağlayacaktır. Grafik 2 çatışma riskinin kişi başına düşen GSMH ile ilişkisini ortaya koyarken, az gelişmiş ülkelerde bu riskin belirgin bir şekilde arttığını göstermektedir (Collier ve Hoeffler 2002: 13-28).

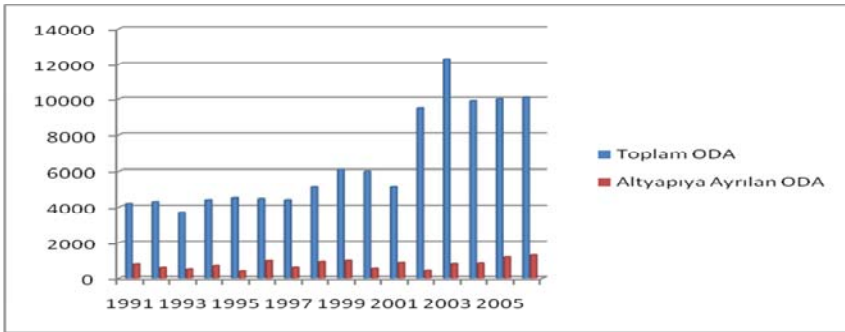
Grafik 2: Çatışmanın Tekrarlama İhtimali ile Kişi Başına GSMH arasındaki ilişki.

Kaynak: Veriler için Collier ve Hoeffler 2002: 13-28.

OECD bünyesindeki ülkelerin çatışma sonrası ekonomiler için sağlamış oldukları finansal katkılar, *Official Development Assistance*-ODA programı vasıtası ile altyapı çalışmalarına aktarılmaktadır. Bu bağlamda genel ODA kaynaklarının çok sınırlı bir kısmının çatışma sonrası bölgelere aktarıldığı görülmektedir (Grafik 3). Altyapının iyileşmesiyle desteklenecek ekonomik büyüme kişi başına düşen milli hâsılada bir artış yaratacağı için çatışmanın tekrarlama riski de sınırlanmış olacaktır (World Bank 1998c, Peters vd. 2004).

Grafik 3: ODA yardımları içinde altyapıya ayrılan miktar (Milyon\$).

Çatışma sonrası dönemde, ülkeler her ne kadar geçiş sürecinde olsa da, dış hibelere bağımlı hale gelmektedir. Özellikle yeniden yapılanma ve ekonomik rehabilitasyon süreçlerinin tamamlanması ve serbest piyasa dinamiklerinin sağlam bir şekilde oluşturulması, dış piyasalarla

entegrasyon ve büyümeye açık bir ekonomik altyapının geliştirilmesi bu ülkelerde çatışma riskini azaltacaktır (Peters vd. 2004).

1992-1995 Bosna Savaşının Ekonomi Üzerindeki Tahribatı ve Dayton Sonrası Görünüm

Yugoslavya'nın dağılma sürecinde tarihin en kanlı sayfaları 1991-1995 yılları arasında Bosna Hersek'te yazılmıştır. Ülkede yaşanan savaş 250.000 civarında sivilin yaşamını yitirmesine neden olurken, yaklaşık 200.000 sivilin yaralanmasına, yaklaşık bir milyon insanın evsiz kalmasına ve 1.5 milyon insanın mülteci konumuna düşmesine neden olmuştur. Savaşın üzerinden geçen onca seneye rağmen Bosna'da, özellikle Srebrenitza'da hala toplu mezarlar çıkarılmakta ve ölen masum Boşnakların faileri bulunamamaktadır (Holbrooke 1998: 26-66, Yenigün ve Hacıoğlu 2010: 671-691).

Savaşın ülke ekonomisi üzerinde yarattığı tahribat üzerinden yıllar geçmesine rağmen hissedilebilmektedir. Ülkenin ana sanayisi ve ekonomik altyapısı savaş esnasında ağır şekilde tahrip olurken GSYH %80 azalarak, 2.1 Milyar dolar seviyesine düşmüştür. Kişi başı milli gelir ise 2450 dolardan 500 dolara gerilemiştir. Savaşın yarattığı en önemli ekonomik tahribat ana sanayini üretimini durdurması olurken, sosyoekonomik tarafta da DB istatistiklerine göre toplam nüfusun %90'ı yaşamak için dış yardımlara muhtaç hale gelmiştir. Halen bu ülkede işsizlik oranı %35'ler düzeyinde seyretmektedir (World Bank 2000a: 3-7, UNHCR 1998a: 1-4)

Savaş öncesinde Bosna Hersek, Federasyon'un zayıf ekonomilerinin başında gelse de, özellikle ağır metal sanayi ve yapı işlerinde önemli bir güce sahipti. Dünya Bankası Gelişim Programları kapsamında açıklanan raporlarda Bosna'nın savaş öncesinde yetenekli ve yüksek eğitilmiş işgücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır (World Bank 2002a, 2000b Rozen 1996: 7-10). Bosna, elektrik üretimi, kerestecilik, tekstil, giyim, sanayi makineleri üretimi iş kollarında önemli bir üretim kapasitesine sahipti. Savaşla birlikte ekonominin belkemiğini oluşturan bu sektörler de tahrip edilmiştir. Yaşanan savaş sivillerin sosyal statülerini değiştirirken, temel yaşam haklarını da ellerinden almaktaydı. Bir taraftan insanlar işlerini kaybederken diğer taraftan da gıda, barınma, güvenlik, sağlık, ulaşım, iletişim, su temini vb. temel konularda yaşamsal desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Ülkede tahrip edilen ekonomik yapının yanında temel tarımsal faaliyetler de son bulmuş, elektrik, kanalizasyon, demiryolu gibi altyapılar çökmüş, bireylerin bankalarda sahip oldukları likit varlıklar dondurulmuş, ya da ellerinde bulunan nakit değerini yitirmişler (Hoogenboom vd. 2010: 183-195, Nesadurai 2004: 459-484, Nicholas

2001: 259-282, Hacıoğlu vd. 2012a: 1-8, 2012b: 76-82, 2013: 12-28)

Dayton Barış Antlaşması, 1991-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna savaşını sonlandırırken, Bosna Hersek Devletinin tanınmasını sağlamıştır. Savaşın mağduru olan ve toprak kaybeden, asimilasyon ve soykırıma maruz kalan Boşnaklar yeterince haklarına kavuşamamaları da savaşın sonlanması ile birlikte yeni bir devlete sahip olmuşlardır. Ancak bu devlet, iki başlı ve çift yasama sistemine sahip, dönüşümlü başkanlık sistemini tek çatı altında toplayan gecikmiş bir barış antlaşmasının prematüre ürünü olarak kısa zamanda bürokratik ve politik sorunların merkezi haline gelmiştir (Yenigün ve Hacıoğlu 2010: 673-682).

Dayton Barış Antlaşması gereğince tarafların ortak çatı altında birleşmesi istikrar ve barışın sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Politik istikrarın elde edilebilmesi için ekonomik büyümenin sürdürülebilir, ülkenin mali disiplinin sağlanmış, işsizlik sorununa kalıcı çözümler getirilmiş olması gerekmektedir (Hacıoğlu 2009: 12-16). Bu bağlamda, Yüksek Temsilciliğın himayesinde Bosna'nın yeni ekonomik gelişim gündeminin oluşturulması sağlandı. Yeni ekonomik gelişim takviminin yasal dayanağı ise Dayton Barış Antlaşmasıdır. Yeni takvimde yer alan unsurlar: (i) ayrık ekonomik sistemleri tek bir çatı altında toplamak, (ii) ülke çapında ekonomik kurum ve kuruluşların kurulması, (iii) Merkez Bankasının kurulması, (iv) tek bir Bosna para biriminin oluşturulması, (v) ülkenin gümrük ve tarife politikalarının belirlenmesi, (vi) kamu borçlarının yönetilmesi (www.ohr.int (29.10.2011)).

Dayton Antlaşması gereği 6 yıl süre ile ülkenin para politikaları ve rezervlerini yönetecek bir kurulun oluşturulması ve Alman Markı'na endeksli bir Bosna Para Birimi'nin (KM-Konvertible Mark; 2002'de Euro'ya endeksledi) oluşturulması sağlanmıştır. 1997'ye kadar olan süre içerisinde, ülkenin kamu binaları inşa edilmiştir. Parlamento ve Bakanlar Kurulu'nun oluşturulmasının ardından, Dayton gereği mecliste hızlı bir şekilde Makro iktisadi yasama paketleri çıkarılmıştır (1997). Bu paketlerde, ülkenin para birimi, bir devlet bütçesi, gümrük tarife ve politikaları, dış ticaret düzenlemeleri, dış borç yönetimi unsurları yasalaştırılarak hayata geçirilmiştir. Bu yasama çalışmalarının hemen ardından IMF ile olan Stand-by anlaşması çerçevesinde 90 Milyon \$ mali destek sağlanmıştır (World Bank 1997: 3-17, 1998b: 7-26). Ekonomik toparlanmaya ve mali kuruluşların hayata geçirilmesine paralel, 1997'den itibaren ülke ekonomisine dair daha güvenilir veriler ve istatistikler elde edilmeye başlanmıştır.

Özellikle Bosnalı Sırpların, Eski Yugoslavya'nın borçlarından kendilerine düşen miktarı Dünya Bankası'na ödemeyi reddetmesi ve savaş suçlularının teslimi konusundaki uzlaşmaz tutumu sebebiyle Bosna'ya yapılacak ekonomik yardımlar gecikmeye uğramış ve savaşın mağduru olan Boşnaklar bir kez daha üzerlerine düşen payı almıştır. Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan belirsizlikler ve zayıf ekonomik yapı içinde genç nüfusun yurt dışına göçünü hızlandırırken, savaş sonrası mültecilerin yurtlarına yeniden yerleşmesine engel olmuştur (Effeon vd. 2004: 3-7, Yenigün ve Hacıoğlu 2010: 671-691).

Mali disiplinin sağlanması konusunda IMF'in yakın teması ve OHR'dan alınan yetkiyle Merkez Bankası tam yetkili duruma gelmiştir. Yaşanan ekonomik sorunlara rağmen ülkedeki enflasyon kontrol altında büyük bir başarı ile tuttuğu görülmektedir. Tablo 2'de, Bosna Hersek ve Hırvatistan'ın, Sırbistan ve Kosova'ya göre daha etkin bir şekilde enflasyonu kontrol altına aldıkları görülmektedir.

Tablo 2: Yıllara Göre Enflasyon Oranları (1996-2011)

		Yıllara Göre Enflasyon Oranı (%)								
		1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	
Bosna Hersek		n/a	n/a	n/a	2,7	4,9	4,6	0,3	0,5	
Hırvatistan		71	3,7	9,1	4	4,6	3,7	1,6	1,7	
Kosova		n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	116	3,5	0,3	
Sırbistan		n/a	n/a	30,00	41,10	70,00	80,60	8,86	2,91	
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Bosna Hersek		0,29	2,5	6,1	1,49	7,4	-0,3	2,1	5	
Hırvatistan		2,03	3,3	3,2	2,8	6,06	2,37	1,04	3,5	
Kosova		-1	-1,4	0,6	4,3	9,35	-2,41	3,4	8,1	
Sırbistan		10,61	17,28	12,67	6,50	12,43	8,11	6,17	9,90	

Kaynak: IMF Veritabanı

Tablo 3: Yıllara göre İşsizlik Oranları, (1996-2011)

	Yıllara Göre İşsizlik Oranı (%)								
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	
Bosna Hersek	n/a	n/a	32,00	31,00	31,00	31,00	31,00	31,00	
Hırvatistan	9,90	9,90	11,60	13,50	16,00	15,80	14,80	14,20	
Kosova	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	57,60	55,00	49,70	
Sırbistan	n/a	12,26	12,80	13,30	12,10	12,20	13,28	14,63	
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Bosna Hersek	31,00	31,00	31,00	29,00	23,00	24,00	27,00	23,00	
Hırvatistan	13,70	12,70	11,10	9,40	8,20	9,00	12,30	12,80	
Kosova	39,70	41,40	44,90	46,30	47,50	45,40	46,40	46,43	
Sırbistan	19,50	21,80	21,60	18,80	14,70	17,40	19,44	19,55	

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası Veri Bankası. 1991-1995 yılları arasında yaşanan savaş ekonomik altyapıyı tahrip ettiği için bu döneme ilişkin sağlıklı veriler elde edilememektedir.

Bosna Hersek'te işsizlik hala önemli bir sorun olarak sosyoekonomik hayatı tehdit etmektedir. Özellikle savaş sonrası ülkeyi terk eden yetenekli iş gücünün ülke ekonomisine kazandırılması ve sosyal sorumluluk çerçevesinde çok uluslu şirketlerin yatırımlarda bulunması, iyileşme sürecinde katkı sağlayacaktır (Izyumov vd. 2006: 63-83). Çatışma sonrası dönemde Balkanlarda ekonomik ve siyasi istikrarı tehdit eden unsurların aynı zamanda güvenlik sorununu etkilediği anlaşılmaktadır. Başlıca unsurlar şu şekilde sıralanmaktadır (Hacıoğlu 2008: 189-195, 2009: 60-74):

- i. Bölgede yeni beliren ekonomilerin enerji sıkıntısı,
- ii. Devlet mekanizmasının hantal işlemesi,
- iii. Dış yardımlara bağımlılık,
- iv. Sınır probleminin çözülememesi,
- v. Ortak başkanlık sistemi,
- vi. Yürütme sistemi,
- vii. Küresel ekonomik kriz,
- viii. Bütçe açıkları,
- ix. Yoğun siyasi gündem ve problemler,
- x. Kosova'nın bağımsızlığı sonrası Sırp tarafında tarihi nefretin tekrar belirmesi ve sonucunda zaman zaman ortaya çıkan eylem ve isyanlar.

Dayton antlaşmasının hemen ardından, Bosna Hersek'te 1995 yılında silahlar sustuğunda ülkenin ekonomik altyapısının ve varlıklarının % 90'ı tahrip edilmiş, nitelikli işgücü yurtdışında transfer olmuş veya savaşta yok olmuştur (Cousen ve Cater 2001: 2-14, Izyumov ve Vahaldy 2006: 63-83). Dünya Bankası tahminlerine göre ülkenin tahrip olmuş varlıklarının yeniden inşasının maliyeti 20 milyar doların üzerinde olması beklenmektedir (World Bank 1999). Savaş sonu işsizlik oranları da Bosna'da ortalama %30, Kosova'da ise %45 civarında olduğu görülmektedir (Tablo 2). Savaşın hemen ardından, Dayton Antlaşması sonrasında elde edilen ve savaş öncesi 1991 yılındaki seviyeyi yakalamaya yönelik çabalar kısmen başarıya ulaşabilmiştir.

Bosna Hersek'te 1996-1999 yılları arasında politik risk ve istikrarsızlık, mevzuat yetersizliği ve belirsizlikler sebebiyle yabancı yatırım oldukça düşük seviyelerde kaydedilmiştir. 2002 ve 2004 yıllarında özelleştirmenin etkisiyle yabancı yatırımlarda artış gözlenmiştir (bk. Tablo 1). Yabancı yatırımlar sırasıyla en fazla imalat, bankacılık, ticaret, hizmet, taşımacılık ve turizm sektörlerine gelirken 2004 yılında 338 milyon Euro doğrudan yabancı sermaye çeken BİH'e en fazla Avusturya (%59.6) ve Hırvatistan (%14.8)'dan yabancı sermaye gelmiştir (www.imf.org (28.10.2011)). GSMH ve doğrudan yabancı sermaye girişleri, savaş sonrası dönemde iyileşme sürecine paralel hızlı bir şekilde artış göstermiştir (ayrıca bk. Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırımlar).

Tablo 4: Yıllara göre GSMH (milyon \$), (1996-2011)

	Yıllara Göre GSMH (Milyon \$)								
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	
Bosna Hersek	n/a	n/a	5.377	5.911	5.697	5.980	6.635	8.370	
Hırvatistan	23.380	20.118	21.625	19.891	21.336	22.870	26.471	33.875	
Kosova	n/a	n/a	n/a	n/a	1.849	2.535	2.703	3.355	
Sırbistan	n/a	n/a	n/a	n/a	8.661	11.433	15.099	19.671	
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Bosna Hersek	10.022	10.890	12.349	15.228	18.501	17.043	16.830	18.294	
Hırvatistan	40.710	44.420	49.076	58.604	69.308	63.040	60.589	65.137	
Kosova	3.621	3.741	3.918	4.651	5.668	5.449	5.601	6.488	
Sırbistan	23.712	25.234	29.332	39.389	48.834	41.648	38.707	45.641	

Kaynak: IMF ve Dünya Bankası Veri Bankası

Her ne kadar savaş sonrası Bosna Ekonomisi hızlı ve belirgin bir şekilde toparlanma sağlamış olsa bile Sırbistan ve Hırvatistan'a göre bu büyüme sınırlı kalmıştır.

Dayton Sonrası İmar, İyileşme ve Ekonomik Kalkınma Hamlesi

Dayton Barış Antlaşması sonrasında temin edilen barış ortamının sürdürülebilir olması için ekonominin de ayağa kaldırılması gerekmektedir. Bunun için 3 temel strateji benimsenmiştir: (i) Ekonomik altyapının yeniden inşası ve iyileştirilmesi, (ii) Ekonomik Gelişimin Sağlanması, (iii) Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve İstikrarın temini. Bosna'da yaşanan savaşın sonlanması ile birlikte, 1995-1998 yılları arasında Sivil Toplum Kuruluşları (STK- NGOs), uluslararası kuruluşlar ve dernekler ülkede yoğun bir yeniden yapılanma ve iyileşme faaliyeti içine girmiştir. Bu kapsamda, Dünya Bankasının aktif rol aldığı ve çalışmalarını tek bir çatı altında birleştirdiği görülmektedir. Öncelikli İmar ve İyileşme Programı (PRRP) kapsamında bu çalışmalar sürdürülmüştür.

Dayton Barış Antlaşmasının sağladığı politik destek ve yasal zemin üzerinde ekonomik iyileşme çalışmalarını yürüten Dünya Bankası, diğer iyileşme çalışmalarına da rehberlik etmiştir. DB koordinasyonunda, Ülke Yardım Stratejisi (*Country Assistance Strategy*) çerçevesinde birçok ülke, resmi kuruluş ve STK bir araya gelmiştir (ek1). Uluslararası toplum, ülke ekonomisinin rehabilitasyonu için 5,1 Milyar Dolar tutarında bir yeniden yapılanma(imar) ve iyileşme programı belirlemiştir. Bu kapsamda, ülkenin zarar gören ekonomik altyapısının iyileştirilmesi ve ekonomik faaliyetlerin yeniden başlaması hedeflenmiştir (World Bank 1996, 2000c, 2004, 2011b).

Tablo 5: Öncelikli İmar ve İyileşme Programı Yardım Hibeleri (1996-1998)

		\$ (Milyon)	%
Kuruluşlar	Avrupa Birliği	1.027	23
	Dünya Bankası	613	14
	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası	97	2
	IMF	81	2
Ülkeler	ABD	758	17
	Japonya	286	6
	Hollanda	285	6
	İsviçre	129	3
	İtalya	114	3
	Norveç	108	2
	Almanya	106	2
	İsveç	93	2
	Diğer	806	18
	TOPLAM	4.506	

Kaynak: Coordination and Partnership in Bosnia and Herzegovina, 1999 Donor Conference.

Özellikle Bosna'nın iç kesimlerinde yer yer sosyal infialerin ortaya çıkması ve artan politik belirsizlikler zaman zaman İmar ve İyileşme Programını yavaşlatmıştır. İmar kapsamında, kantonlara ayrılmış Bosna'da, sivil halk için öncelikle barınma, ulaşım, elektrik üretimi, su, gıda ve kanalizasyon çalışmalarında gecikmelere rağmen başarı sağlanmıştır (World Bank 2000c: 3-8). Yardım hibeleri ülkede altyapıyı onarmaya başladıkça ekonomik aktivite canlanmaya başlamış, 1996-1999 yılları arasında Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla'da gözle görünür bir canlanma sağlanmıştır. Tablo 6 Bosna Hersek'in 1991-2012 yılları arasındaki GSYİH sektörel bileşenlerini vermektedir. Özellikle imar ve iyileşme sürecinde hizmet sektörünün GSYİH içindeki artışı dikkat çekmektedir. Teşvik programları çerçevesinde, çok uluslu şirketler ve özellikle KOBİ'ler hızlı bir biçimde ekonomik iyileşme çabalarının lokomotifi durumuna gelmiştir (bk. Tablo. 1).

Tablo 6: Bosna Hersek'te 1991- 2012 GSYİH Sektörel Bileşenleri

	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet Sektörü(%)
1991-1996	n.a	n.a	n.a
1996	19	23	58
1998	16	28	56
2001	13	40,1	46,1
2002	14,2	30,8	55
2006	10,2	23,9	66
2011	10,1	25,8	64,1
2012	8	26,2	65,1

Kaynak: CIA Factbook, 1998-2012

Dayton Sonrası Dış Borçların Yönetimi ve Ülke Kredibilitesinin Yeniden İnşası

Dünya Bankası, IMF, EBRD, UNDP ve AB'nin girişimleri ile hızlanan imar ve iyileşme program başarısının sürdürülebilir olabilmesi ve savaş sonrası ekonomik büyüme sürecinin hızlanması için dış kaynak akışının ihtiyaçları karşılayacak düzeyde olması gerekiyordu. İhtiyaç duyulan bu dış kaynaklar İmar ve İyileşme sürecinde dış yardımlar, kalkınma sürecinde ise, doğrudan yatırımlar ve dış krediler şeklinde ülkeye kazandırılmaktadır. Özellikle iyileşme sürecinde politik risklerin yoğunluğu ve altyapı çalışmalarının sürmesi nedeni ile doğrudan yatırımlar istenilen düzeyde ülkeye çekilememiştir. Kredilerin temini ise ülkenin Yugoslavya Federasyonu döneminde üzerine düşen dış borçları yeniden yapılandırılması ve ödeme planının yeniden oluşturulmasına bağlı olduğu görülmüştür.

Uluslararası finansal sistem içindeki kreditorler için ülkedeki iyileşme sürecinde öncelikle politik ilişkilerin normalleşmesi ve ülke kredibilitesinin yeniden inşası önem taşımıştır. OHR verilerine göre, Savaş öncesi ülkenin dış borçları toplamı 1Milyar \$ civarında iken, bu borçlar yönetilebilecek düzeydedir. Ancak savaş sonunda, Yugoslavya Federasyonu'ndan payına düşen borçlarla birlikte bu rakam 3.5 Milyar \$'a ulaşmıştır. Savaş sonrasında (1995 Sonu), Londra merkezli ticari kredilerin tutarı 1 Milyar 112 Milyon Doları bulurken, Paris merkezli ticari Kredilerin tutarı 877 Milyon Dolar, karma krediler toplamı 720 Milyon Dolar ve diğer kreditorlere olan krediler tutarı ise 810 Milyon Dolar düzeyinde

gerçekleşmiştir (World Bank, 1997: 7-28; www.ohr.int (28.10.2011)). Özellikle 1997’de ülkedeki Makro iktisadi yasama ile birlikte (1997) IMF’in şartı olan ülkenin mali ve siyasi kurumlarının yeniden inşası, Merkez Bankasının ve para politikası kurulunun faaliyete geçmesi ülke kredibilitésinin yeniden inşasında önemli bir rol oynamıştır. IMF’ ten dış borçların finansmanında 90 Milyon Dolar tutarında öncelikli fon sağlanabilmiştir. Buna Paralel Bosna’nın Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası’na (IBRD) olan 620 Milyon Dolar tutarındaki borcu Konsolidasyon Kredisine dönüştürülerek vadesi 30 yıla çıkarılmıştır. Ülke Kredibilitésinin artması ve altyapının iyileşmeye başlaması çerçevesinde, 1997 Haziran’ında, IMF ve özellikle Dünya Bankasının yoğun girişimleri neticesinde Bosna’nın Londra ve Paris merkezli ticari kreditorlere olan net borcu %80 civarında indirim tabi tutulurken kalan meblağ yeniden yapılandırılmıştır (World Bank 2000c: 3-16).

Ülke kredibilitésinin yeniden inşası, kamu iktisadi teşekküllerin yoğun bir şekilde özelleştirilmesi ve doğrudan yatırımların ülkeye girmeye başlaması ile birlikte ekonomik aktivitede bir canlanma yaşanırken, ülkenin Pazar ekonomisine geçiş sürecine girmesi ile birlikte dış ekonomik ilişkileri de iyileşmiştir. Buna paralel dış ticaret hacmindeki artış Bosna’nın kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle savaş öncesinde ülkenin ekonomisinin sanayi üretiminden sonraki en önemli unsuru olan dış ticaret, savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde ülke kredibilitésinin inşası ile birlikte yeniden canlanmaya başlamıştır. Yeniden İmar ve İyileşme sürecinde özellikle ithalattaki yoğun artış cari açığın finansmanı sorununu ortaya çıkarmıştır. Günümüzde ise, minimum düzeye inen hibelere paralel, ithalattan kaynaklanan dış ticaret açığı finansman sorunu ihracatın dış ticarete artan payı sayesinde dengelenmeye çalışılmaktadır.

Dayton Sonrası Pazar Ekonomisine Geçiş ve Ekonomik Kalkınma Süreci

Dünya Bankası istatistiklerine göre; dünyanın en yoksul ülkeleri son 15 yılda ağır silahlı çatışmalar ve iç karışıklıklar yaşamıştır. Çatışma sonrası sağlanan barış ortamında ise ilk 5 yıl %44’lük bir büyüme elde edilmiştir (World Bank 1998: 2). Çatışma sonrası ekonominin hızlı bir şekilde toparlanması ve büyüme göstermesi çatışma sonrası sağlanan istikrar ve barış ortamının etkisini göstermektedir. Yapılan saygın çalışmalar, siyasi, etnik ve dini faktörlerden ziyade ekonomik faktörlerin çatışma riski üzerinde birincil düzeyde etkileyici olduğunu göstermektedir (Starr 2004: 1-5, Evans 2011: 2-23, Collier 1999a: 1-8, Collier 1999b: 1-12, Collier

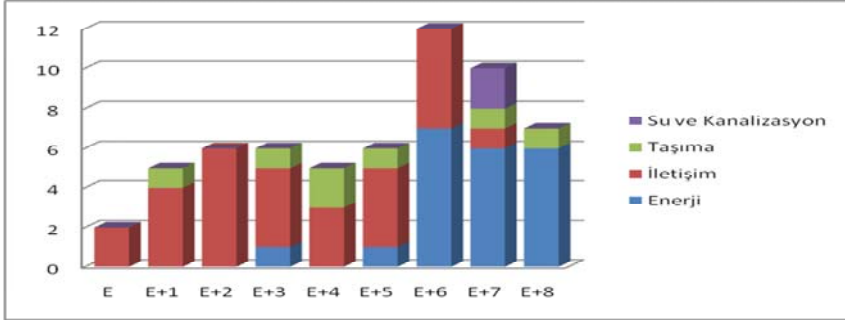
vd. 2002: 3-9, 2004: 3-17, 2007: 2-8, Hacıoğlu vd. 2013:12-28, 2012a: 1-8, 2012b:76-82)

Bu nedenle çatışma sonrası ekonomilerin hızlı bir şekilde yeniden yapılandırılması ve altyapının iyileştirilmesi, diğer bir ifade ile ekonomik rehabilitasyonun sağlanması, artan milli gelire paralel gelecekte çatışmanın tekrarlama ihtimalini de azaltmış olacaktır.

İmar ve Kalkınma sürecinde, sosyalizmden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan Bosna Ekonomisi, özellikle 1996 sonrası ekonomik altyapının yeniden inşa edilmeye başlanması ve istihdam yaratma imkânlarının artmasına paralel yeniden toparlanma ve sonrasında büyüme sürecine girmiştir. Özellikle yatırım ikliminin oluşmaya başlamasına paralel ÷lkeye giren yabancı yatırımlar, geçiş ekonomilerinin ihtiyaç duyduğu sermaye, bilgi ve teknoloji transferinin sağlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Savaş sürecinde, ÷lke dışına çıkan yetenekli işgücü, ekonomik toparlanma sürecinde artan istihdam imkânları ile birlikte yeniden ÷lkeye dönüş yapmaya başlamıştır. Bosna'nın serbest Pazar ekonomisine geçişte iki temel öncelik ortaya çıkmıştır: (i) sürdürülebilir ekonomik büyüme için Küçük İşletmelerin de katkısıyla istihdam imkânlarının sağlanması ve (ii) özelleştirmeler vasıtası ile küreselleşen piyasalarla daha bütünleşmiş hale gelerek doğrudan yatırımların ÷lkeye çekilmesi.

İstihdam yaratma ve KOBİ'lerin desteklenmesi sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının ÷lkede aktif rol oynadığı gör÷lmüştür. OHR ve çeşitli resmi kuruluşlardan elde edilen verilere göre, Bosna'da STK'lar İmar Programı Kapsamında ilk savaşın ardından üç yıl 300 Milyon Dolar civarında mali katkı sağlamıştır (World Bank 2000c: 3-16). Özellikle Dünya Banka'sının çalışmalarına büyük katkıda bulunan uluslararası STK'lar Bosna'da KOBİ'lerin istihdam yaratma sürecine, çeşitli proje düzeylerinde katkıda bulunmuşlardır. İyileşme çalışmalarında, özellikle Gıda, Barınma ve Altyapı alanlarında (Enerji, İletişim, Taşımacılık, Su ve Kanalizasyon) özel sektörün aktif rol aldığı gör÷lse de özel kesim tarafından istenilen yatırım düzeyinin elde edildiği pek söylenemez (World Bank 2000c: 2-8).

Grafik 4: Altyapı'da Özel Kesimin Katılımı

Kaynak: Dünya Bankası PPI- <http://ppi.worldbank.org/index.aspx>

Geçiş Sürecinde İşletme ve Yatırım Çevresi

Bosna'nın serbest piyasaya geçiş ve kalkınma sürecinde *dış yardım odaklı* ekonomik kalkınmadan ziyade *özel sektörün gelişimi odaklı* bir ekonomik kalkınma modeli benimsenmiş, ülkenin dış yardımlara olan bağımlılığının önüne geçilerek sağlam bir piyasa ekonomisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda İşletmelerin büyümelerini ve daha faal olmalarını sağlayacak yasal çevre oluşturulmuştur (World Bank 1997: 16-26).

İmar ve Kalkınma sürecinde öncelikle özel kesimin aktif rol oynayabilmesi için yasal zemindeki boşluk ve tıkanıklıkların giderilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, daha ılımlı bir iş çevresinin temin edilebilmesi için öncelikle, Bosna'daki entiteler arasındaki uyumsuzluğu giderecek ticari kanunlar meclisten geçirilerek yasal zemin oluşturulmuştur. Mülkiyet, Rekabet, İpotek Finansman Sistemi ve iş kanunu hayata geçirilmiştir (World Bank 2002b: 4-12, 2002c: 1-13, 1997: 16-26). 1997'de özel Kesim Değerlendirme Konferansında, Kamu kuruluşları ile özel kesimin ekonomik kalkınma sürecinde üstlenecekleri roller üzerinde ortak bir acenda oluşturulmuş ve bunun ilk adımları özel kesimi heyecanlandıracak bir garanti programı şeklinde kendini göstermiştir. 1997 Sanayi *Yeniden Başlama Garanti Projesi*, *AB Yatırım Garanti ve Güvence Fonu*, *Bosna Destekli Güven Fonu* çerçevesinde özel kesim Bosna'nın İmarı ve Kalkınması sürecinde özendirilmiştir. Bütün bu garanti –güvence fonları ile iş dünyasının ihtiyaç duyduğu yasal düzenlemelerin hızlı bir şekilde meclisten geçirilmesi özel kesim için uygun yatırım ikliminin oluşmasında zemin hazırlamıştır. Düzenleyici kanunların peş peşe meclisten geçmesiyle birlikte geçiş ekonomisinin ihtiyaç duyduğu özelleştirme süreci de başlamış oldu (World Bank 1997: 16-26, Hacıoğlu 2012: 29-38, Hacıoğlu vd. 2012a: 1-8, 2012b:76-82, 2013: 12-28).

Ülkenin imar sürecinden kalkınma sürecine geçişte ihtiyaç duyduğu dış kaynak özelleştirmeler sayesinde temin edilmesi planlanmıştır. Bosna'da Dış Hibe odaklı bir büyümeden ziyade, Özel Sektör gelişim odaklı bir büyüme stratejisinin benimsenmesi özelleştirmelerin de hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır. Özelleştirmelere paralel dış ticaretin gelişmesi Bosna Ekonomisinin serbest piyasa ekonomisine olan uyumunu da etkilemiştir. Özellikle AB ile yakın ilişkiler ve gelecekte olabilecek muhtemel üyelik imkanı ülkenin ekonomik gelişimine katkı sağlamaktadır. Güneydoğu Avrupa için İstikrar Pakt'ının imzalanması ile birlikte Avrupa merkezli ve küresel kuruluşlarla yakın ilişkiler gelişmeye başlamış, ülkenin açık piyasa ekonomisine geçiş süreci de hızlanmıştır. Bu pakt ile birlikte AB kuruluşları ile gelişen yakın ilişkiler ve uyum süreci Bosna'nın AB'ye üyelik zeminin gelişmesini sağlarken Serbest Piyasa Dinamikleri de bu uyum sürecinden beslenmiştir. Özellikle ticaret, yatırım ikliminin gelişmesi, Pazar ekonomisinin canlanarak daha çok istihdam imkanı yaratması, ekonomik altyapının güçlenmesi barış ve istikrara katkı sağlarken sadece Bosna'da değil, Balkanlar'da da çatışma riskinin azalmasına katkı sağlamaktadır.

Serbest Piyasa Ekonomisine geçiş sürecinde Bosna'da ekonomik gelişim sürecinin sürdürülebilir olabilmesi için, özellikle etkili mali yönetim, yoksullukla mücadelede kararlılık, piyasaya odaklı özel kesim ekonomisinin inşası, kurumsal işlevselliğın artması, Bosna'daki entiteler arası uyumun artırılması, şeffaflığın artırılması, imarın tamamlanması, AB ile entegrasyon çalışmalarının hızlandırılması ve yolsuzluğın önüne geçilmesi konuları öncelik taşımaktadır.

Sonuç

Ülkelerde yaşanan çatışma ve kargaşa ortamının, yatırım iklimi ve ülkelerin gelir düzeyini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar; dünya genelinde yoksul ülkelerde iç karışıklar ve çatışmaların, gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu duruma paralel olarak, çatışma riskinin artması ve tekrarlama olasılığı ile kişi başına düşen GSMH arasında da ters bir ilişkinin olduğundan bahsedilebilir. Bu döngü içinde, sürekli siyasi ve ekonomik baskı altında olan az gelişmiş ülkelerde, büyümenin de sınırlı kalabileceği görülmektedir.

Çatışma riskine maruz kalan ülkelerde rehabilitasyon süreci içinde, ekonomik göstergelerde göreceli olarak iyileşmenin sağlandığı; sonuç olarak, istihdam ve yabancı sermaye yatırımlarında artışların, bu olumlu süreci takip ettiği de söylenebilir. Bu durum, çatışma sonrası ülkelerde, barışın ekonomi üzerindeki olumlu katkısına işaret etmektedir.

Bölgede ekonomik rehabilitasyonun sağlanabilmesi için; sivil toplum kuruluşları ve uluslararası girişimlerin sosyal sorumluluk çerçevesinde büyük katkısı olduğu görölmektedir. Sistemin yeniden inşasında, altyapı çalışmalarına aktif olarak katılan söz konusu kuruluşlar; özellikle liman, iletişim, elektrik dağıtımı ve üretimi kanalları üzerine yoğunluk gösterdiği görölmektedir. Bu durum, Bosna Hersek başta olmak üzere, çatışma bölgelerinde uluslararası kuruluşların, iletişim ve enerji ve ulaşım kaynaklarında ortaya çıkan yetersizliği gidermeye yönelik altyapı çalışmalarına aktif olarak katıldığını ifade etmektedir. OECD ölkelerinde ise, “Official Development Assistance” çerçevesinde çatışma bölgelerine ayrılan altyapı kaynaklarının ise, göreceli olarak sınırlı olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, ulusal ve uluslararası desteklerle yeniden inşa edilen altyapı; ekonomik iyileşme sürecinin de motoru olabilecektir. Bu sayede, sanayi ve reel üretim için gerekli fiziki ortamın gelişmesi sonucu ekonomik rehabilitasyon ve büyüme süreci de hız kazanabilecektir. Artan üretim beraberinde, kişi başına düşen gelirin artması ve gelir seviyesindeki artışın da politik risklerden kısmen de olsa uzaklaşmasına zemin hazırlayabilmektedir.

Kaynaklar

- Collier, Paul. (1999a). “Doing Well out of War”. *Conference on Economic Agendas in Civil Wars*. London: April.
- _____, (1999b). “On the Economic Consequences of Civil War”. *Oxford Economic Papers* 51 (1): 168-183.
- Collier, Paul ve Hoeffler, Anke ve Mans Soderbom, H. (2007). *Post-Conflict Risks*. Center for the Study of American economics. Oxford. 2-19.
- Collier, Paul ve Anke Hoeffler (2002). “On the Incidence of Civil War in Africa”. *Journal of Conflict Resolution* 46 (1): 13-28.
- _____, (2004). “Greed and Grievance in Civil War”. *Oxford Economic Papers* 56: 563-73.
- Collier, Paul ve Anke Hoeffler. ve Dominic Rohner.(2006). “Beyond Greed and Grievance: Feasibility and Civil War”. *Working Paper* 10. Center for the Study of African Economics.
- Effeon, Laurie. ve Stephen O’Brien. (2004). *Bosnia and Herzegovina: Country Assistan and Evaluation*. Washington: World Bank Publication.
- Evans, Alex (2011). *Resource Scarcity, Climate Change and The Risk of Violent Conflict*. Ed. World Bank: World Development Reports.
- Goertz, Gary ve Patrick Regan (1997). “Conflict Management in Enduring Rivalries International Interactions”. *Empirical and Theoretical Research in International Relations* 22(4): 321-34.

- Hacıoğlu, Ümit (2008). “Tanıdık Tehlike Çanlarının Yeni Adresi: Kosova Bosna Ekseni”. *Stratejik Araştırmalar Dergisi* 1(2): 189- 212.
- _____, (2009). Challenging Issue of Sustainable Interethnic Peace and Security: Which Strategy Secures Best in the Balkans. *2nd International Symposium on the Strategy and Security Studies*. İstanbul: BUSAM: 16-17.
- _____, (2010). The Role of Energy on Security and Stability in Post Conflict Countries (PCCs). *Proceedings of the 3rd International Symposium on the Strategy and Security Studies*. İstanbul: BUSAM: 15-16 April.
- _____, (2012). “Interethnic Peace, Security and Genocide in Bosnia and Herzegovina”. *International Journal of Research in Business and Social Sciences* 1 (1): 29-38.
- Hacıoğlu, Ümit, Hasan Dinçer ve İ. Erkan Çelik (2012a). “Economic Approach to Conflict Issue: Investment in Post- Conflict Situation for International Business”. *International Journal of Business Administration* 3(5):1-8.
- _____, (2012b). “Risky Business in Conflict Zones: Opportunities and Threats in Post Conflict Economies”. *American Journal of Business and Management* 1 (2): 76-82.
- _____, (2013). “Financial contributions and economic outlook in Bosnia from Dayton to 2008 global economic recession”. *Global Business and Economics Research Journal* 2 (2): 12-28.
- Holbrooke, Richard (1998). *To End a War*. New York: Random House.
- Hoogenboom, David A. and Stephanie Vieille (2010). “Rebuilding Social Fabric in Failed States: Examining Transitional Justice in Bosnia”. *Human Rights Review* (11): 183–198.
- Izyumov, Alexei ve John Vahaly (2006). “New Capital Accumulation in Transition Economies: Implications for Capital-labor and Capital-output ratios”. *Economic Change* 39: 63–83.
- Lucas, E. Robert (1988). “On the Mechanics of Economic Development”. *Journal of Monetary Economics* 22: 3-42.
- Mankiw, N.Gregory (1995). “The Growth of Nations”. *Brooking Papers on Economic Activity* (1): 275-326.
- Nesadurai, Helen (2004). “Introduction: Economic Security, Globalization and Governance”. *The Pacific Review* 17 (4): 459-484.
- Nicholas, Sambadis (2001). “Do Ethnic and Nonethnic Civil Wars Have the Same Causes?”. *Journal of Conflict Resolution* 45 (3): 259-282.
- Norris, David (1999). *In the Wake of the Balkan Myth: Questions of Identity and Modernity*. New York: St. Martin’s Pres Inc.

- Orhan, Osman Z., Cemal Zehir ve Ümit Hacıoğlu (2009). “Çatışma Riskinin Ekonomik Analizi”. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*. İstanbul: BUSAM.
- Chhibber, Ajay, R. Kyle Peters, and Barbara J. Yale (2004). “Reform and Growth: Evaluating the World Bank Experience”. *OECD Conference Presentations*. Washington: World Bank.
- Rozen, Laura Kay (1996). “For Bosnians, A Jobless Peace: Economy Struggles to Revive”. *Christian Science Monitor*.
<http://www.csmonitor.com/1996/1120/112096.econ.econ.1.html>.
- Schwartz, Jordan, Shelly Hahn, ve Ian Bannon (2004). “The Private Sector’s Role in the Provision of Infrastructure in Post Conflict Countries”. *Public-Private Infrastructure Advisory Facility, Trends and Policy Options*. Washington: World Bank.
- Starr, Martha (2004). “Monetary Policy in Post-Conflict Countries: Restoring Credibility”. *Working Paper Series*. Washington: American University. 1-7.
- Yenigün, Cüneyt ve Ümit Hacıoğlu (2010). “Bosna Hersek: Etnik Savaş-Eksik Antlaşma”. *Dünya Çatışma Bölgeleri*. Der. K. İnat vd. İstanbul: Nobel Yay.

Raporlar

- DEİK Bosna Hersek Ülke Bülteni, Nisan 2005.
- EN (1998): Presidency conclusions, Vienna European Council, December 1998.
- _____, (2004): “Bosnia and Herzegovina, Stabilization and Association Report 2004”, Commission Staff Working Paper, Brussels, March 30.
- IMF, (2011). The World Economic Outlook
- _____, Rebuilding Fiscal Institutions in Post Conflict Countries, 2004.
- UNCHR (a): Bosnia and Herzegovina Refugee Report 1998.
- _____, (b): Bosnia and Herzegovina Refugee Report 1999.
- World Bank (1996). “Memorandum of the President of the International Development, Association to the Executive Directors on a Country Assistance Strategy (CAS)”. *Progress Report of the World Bank Group for Bosnia and Herzegovina*.
- _____, (1997). World Bank Report: Memorandum of the President of the International Development, Association to the Executive Directors on a Country Assistance Strategy (CAS). *Progress Report of the World Bank Group for Bosnia and Herzegovina*.
- _____, (1998). *World Development Report*.
- _____, (1998b). “Memorandum of the President of the International Development, Association to the Executive Directors on a Country Assistance Strategy (CAS)”. *Progress Report of the World Bank Group for Bosnia and Herzegovina*.

- _____, (1998c). *Post Conflict Reconstruction: The Role of the World Bank*. NY.
- _____, (1999). *World Bank Report: Bosnia and Herzegovina: 1996–1998. Lessons and Accomplishments (PEIR)*. Washington.
- _____, (2000a). *World Bank Report: Consultations with the Poor- national Syntehesis Report- Bosnia and Herzegovina*. Washington.
- _____, (2000b). *World Bank Report “Bosnia and Herzegovina: Post-Conflict Reconstruction”*. Washington.
- _____, (2000c). “Memorandum of the President of the International Development, Association to the Executive Directors on a Country Assistance Strategy (CAS)”. *Progress Report of the World Bank Group for Bosnia and Herzegovina*. Washington.
- _____, (2002a). “Memorandum of the President of the International Development, Association to the Executive Directors on a Country Assistance Strategy (CAS)”. *Progress Report of the World Bank Group for Bosnia and Herzegovina*. Washington.
- _____, (2002b). *Preliminary Findings from the LSMS*. BiH authorities in cooperation with the World Bank. NY.
- _____, (2002c). *World Bank Report. Bosnia and Herzegovina – Local Level Institutions and Social Capital Study*. NY.
- _____, (2004). “Memorandum of the President of the International Development, Association to the Executive Directors on a Country Assistance Strategy (CAS)”. *Progress Report of the World Bank Group for Bosnia and Herzegovina*.
- _____, (2011a). *World Development Report*.
- _____, (2011b). “Memorandum of the President of the International Development, Association to the Executive Directors on a Country Assistance Strategy (CAS)”. *Progress Report of the World Bank Group for Bosnia and Herzegovina*.

İnternet Kaynakları:

www.undp.org

www.worldbank.org

www.ebrd.com

www.ifc.org

www.miga.org

www.ihr.int

www.setimes.com

www.ohr.int

[http://www.consilium.europa.eu/ueDoes/ems_Data/does/pressdata/enJer/Declan
g4.doe.html](http://www.consilium.europa.eu/ueDoes/ems_Data/does/pressdata/enJer/Declan
g4.doe.html)

<http://ppi.worldbank.org/index.aspx>

[http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/search?page=49e48d766&skip=
20&scid=49aea93a73&coi=BIH&keywords=operations](http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/search?page=49e48d766&skip=
20&scid=49aea93a73&coi=BIH&keywords=operations)

EK1: Öncelikli İmar ve Kalkınma Programına katkı sağlayan Uluslararası Kurum, Kuruluş ve Programlar

Strateji, Danışmanlık ve Politika Desteği Sağlayan Kuruluş ve Programlar	AAA	Analytical and Advisory Assistance
	CAS	Country Assistance Strategy
	EDS	Economic Development Strategy
	EU	European Union
	PRSP	Poverty Reduction Strategy Paper
	World Bank	World Bank
	IMF	International Monetary Fund
	SP	Stability Pact
	SAA	Stabilization and Association Agreement
Mali Destek, Kredi ve Danışmanlık Sağlayan Kuruluş ve Programlar	BAC	Business Environment Adjustment Credit
	EBRD	European Bank For Reconstruction and Development
	EIB	European Investment Bank
	EBPAC	Enterprise and Bank Privatization Adjustment Credit
	IFC	International Finance Corporation
	IMF	International Monetary Fund
	MTEF	Medium Term Expenditure Framework
	PFSAC	Public Finance Structural Adjustment Credit
MIGA	Multilateral Investment Guarantee Agency	
İmar ve Kalkınma alanında Destek veren Kuruluş ve Programlar	World Bank	World Bank
	IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
	EU	European Union
	IMF	International Monetary Fund
	EBRD	European Bank For Reconstruction and Development
	EIB	European Investment Bank
	IDA	International Development Association
	PRGF	Poverty Reduction and Growth Facility
	PRSP	Priority Reconstruction and Recovery Program

Investment Climate, Economic Recovery and Reconstruction Process: The Bosnian Case

Ümit Hacıoğlu*

Hasan Dinçer**

İ. Erkan Çelik***

Abstract

Following the Dayton Accord in 1995, Bosnia and Herzegovina's economic infrastructure and 90% of its assets were destroyed according to World Bank estimates, and the estimated cost of this is about \$20 billion. By the end of the war, the unemployment rate reached 90%. The World Bank and Non-governmental Organizations (NGOs) had an active role in the region to restructure the economy, and the unemployment ratio declined to around 30% following rapid economic growth. Studies illustrate that conflict, by its very nature, negatively affects the investment climate and the prosperity of the country. There is also a link between the unsatisfactory income levels and the risk of future conflicts. At conflict areas in the Balkans, international military action ensured short-term peace and stability particularly in Bosnia and Kosovo although long-term security and peace require economic stability and an active economic restructuring. In this study, the economic recovery and restructuring of Bosnia and Herzegovina have been analysed and the difficulties for the private sector are discussed. In addition to this, the contributions of the World Bank and NGOs in the recovery process are evaluated.

Keywords

Conflict, Economic Recovery, Reconstruction, Bosnia and Herzegovina, World Bank, Investment Climate

---

* Assoc. Prof.Dr., Medipol University, Faculty of Business and Management Sciences – Istanbul /Turkey
uhacioglu@medipol.edu.tr

** Assoc. Prof.Dr., Medipol University, Faculty of Business and Management Sciences – Istanbul /Turkey
hdincer@medipol.edu.tr

*** Dr., Beykent University, School of Applied Sciences – Istanbul /Turkey
ierkancelik@beykent.edu.tr

Процесс экономической реабилитации и инвестиционная среда на примере Боснии и Герцеговины

Умит Хаджыоглу*
Хасан Динчер**
И.Эркан Челик***

Аннотация

Примерная стоимость уничтоженной сразу же после Дейтонского соглашения (1995) экономической инфраструктуры и 90% активов Боснии и Герцеговины, согласно прогнозам Всемирного банка, составила около 20 миллиардов долларов. По окончании войны уровень безработицы составил 90%. В результате активной деятельности Всемирного банка и международных неправительственных организаций (НПО) в регионе и быстрого роста в процессе реструктуризации эта цифра сократилась до 30%. Сама природа конфликта негативно влияет на инвестиционный климат и процветание страны. Наряду с этим, существует связь между риском повторения конфликта в будущем и слабостью на уровне доходов. На являющемся зоной конфликтов Балканах, особенно в Боснии и Косова, насколько бы международные военные силы не обеспечивали краткосрочные мир и стабильность, в долгосрочной перспективе сохранение безопасности и мира связаны с процессом активной экономической реструктуризации. В данной работе при изучении процесса экономического восстановления Боснии и Герцеговины, проанализированы трудности частного сектора. Наряду с этим, также рассмотрены деятельность Всемирного банка, международных организаций и НПО в ходе этого процесса.

Ключевые слова

Конфликт, экономическая реструктуризация, Босния и Герцеговина, Всемирный банк, инвестиционный климат

---

* доц.док. университет Медиполь, факультет менеджмента и администрирования – Стамбуль / Турция
uhacioglu@medipol.edu.tr

** доц.док. университет Медиполь, факультет менеджмента и администрирования – Стамбуль Турция
hdincer@medipol.edu.tr

*** док. университет Бейкент, Высшая школа прикладных наук – Стамбуль / Турция
ierkancelik@beykent.edu.tr